

СУЧАСНИЙ ПСИХОЛОГ: ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ

4. Ковальчук Г. О. *Активізація навчання в економічній освіті.* – К.: КНЕУ, 1999. – С. 60 – 65.
5. Максакова В. И. *Экономическая культура личности // Базовая культура личности: теоретические и методические проблемы.* – М., 1989. – С. 99 – 104.
6. Падалка О.С., Сасова І.А., Шпак О.Т. *Основи економіки і бізнесу: Навчально-методичний посібник для вчителів загальноосвітніх шкіл.* – К., 1997. – 22 с.
7. Падалка О.С., Шпак О.Т. *Експериментальна програма економічного всеобучу учнів середньої школи: базовий компонент.* К. – 1997. – 59 с.
8. Приходько В. Н. *Экономическая культура современного украинского общества.* Дис. . . канд. соц. наук. – К., 1994. – 268 с.
9. Радкевич І., *Про комп'ютер – без дифірамбів // Літературна газета.* – 1986, – 17 вересня.
10. Шемякин В.П. *Экономическое воспитание школьников: Вопросы теории и практики.* – М.: Педагогика, 1986 – 96 с.
11. Шпак О. *Економічна підготовка педагогічних кадрів в системі безперервної освіти.* – Монографія. – К.: “Четверта хвиля”. – 2000. – С. 277 – 282.
12. Шпак О., Драгун В. *Система інформації та комп'ютерні технології в управлінні школою.* – К., – 1996.

Людмила Базілевська, кандидат психологічних наук, доцент

Дрогобицького державного педагогічного університету
ім. І. Я. Франка

СУЧАСНИЙ ПСИХОЛОГ: ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ

Стаття присвячена аналізу вимог до професійних якостей сучасного психолога, до становлення його професіоналізації. Експериментальне дослідження, у якому брали участь студенти, майбутні практичні психологи, дає можливість визначити основні пріоритети підготовки фахівця під час навчання у ВНЗ.

Постановка проблеми. Проблема становлення особистості психолога, на думку багатьох авторів, є однією із ключових [9; 10; 11]. Зрозуміло, що рівень розвитку особистості психолога залежний від успіху його професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою становлення професіоналізму в психології займалися М. Балашов, М. Лук'янова, С. Братченко, М. Міранова, Е. Доценко. Ними відзначено, що професійна психологія – це винятково складна, душевно витратна, глибинно орієнтована форма професійного життя особистості. До неї, напевно, можна прийти випадково, із цікавості або цілком зрозумілої користі (абітурієнти досить часто на питання: “Що вас привело в психологію?” щиро відповідають: “Хочу навчитися впливати на свідомість інших людей”, “Хочу управляти іншими”...), але залишитися в ній, не змінюючись, і “під собою не почувачи дороги”, можна, лише зайнявши технологічну позицію в професії й тим самим почавши віддалятися від неї, реалізуючи якусь зовнішню стосовно професії мотивацію й підмінюючи її ремісничим рівнем [9, 82].

Метою нашого дослідження є аналіз

теоретичних положень проблеми професійного становлення сучасного психолога та вивчення динаміки цього становлення на етапі навчання студентів у ВНЗ. У дослідженні взяли участь 197 студентів I – V курсів соціально-гуманітарного факультету ДДПУ ім. Івана Франка. У ході дослідження використовувався широкий спектр методів збору фактичного матеріалу: анкетне опитування, бесіда, інтерв'ю проєктивні методики, методи математичної обробки даних.

Об'єктом дослідження є професійне становлення сучасного психолога. **Предметом** ми визначили динаміку характеристик професійної рефлексії студентів.

Виклад основного матеріалу. У взаємодії із клієнтами психологи з негативною “Я-концепцією” часто несвідомо ведуть різного роду “ігри”, у яких реалізується установка на пошук недоліків в інших людях з метою забезпечення психологічної захищеності в процесі професійної діяльності. Опираючись на концепцію трансактного аналізу, наведемо деякі приклади зі спостережень О.В. Криленка, який займається проблемою професійного становлення психологів [4].

“Все одно ти нерозумний”. Психолог прагне

підвищити самооцінку за рахунок знаходження якихось недоліків у клієнта. Пусковим моментом для цієї гри є задоволений вигляд клієнта. Тоді психолог бере ініціативу й ставить запитання: “Ну, як ваші справи?” Клієнт із гордістю розповідає про пророблену над собою роботу, а психолог уважно й доброзичливо слухає. Через якийсь час психолог дає зрозуміти, що в деяких випадках, можливо, краще було б вчинити по-іншому. До кінця консультації таких випадків накопичується досить, щоб клієнт зрозумів, що він “усе зробив не так”. Прихований зміст цієї гри можна описати фразами: “Усе одно не вмієш працювати над собою” або “Я краще від тебе вмію працювати над собою”.

“Вчися, поки я живий...”. Ходів у цій грі небагато, але за часом вона може тривати довго. Психолог, як це необхідно, цікавиться подробицями проведеної клієнтом роботи над собою й шляхами розв’язання проблеми, які він відшукав. Однак відповідь його мало цікавить. Скориставшись першою паузою, психолог перемикає увагу на себе й починає розповідати про свій життєвий досвід, використовуючи “круту” термінологію, насолоджуючись про себе своєю мудрістю й професійністю.

“Полювання за підсвідомістю, або Ну що, попова!” Під час бесіди із клієнтом психолог раптово ставить таємниче запитання (він давно чекав цього моменту): “А чому ти зробив так (подумав, відчув, сказав і т.д.)?” Клієнт, нічого не підозрює, намагається пояснити причину й відразу одержує наступне питання: “А тобі це потрібно було?”. Тобто психолог нехтує усім позитивним, що він може побачити й почути у взаємодії із клієнтом, і очікує, коли жертва скаже або зробить що-небудь підозріле, щоб урочисто вказати на помилку. Якщо клієнт починає виплутуватися, ображатися або злитися, це розцінюється як опір “цілющому” впливу. Гра може закінчуватися сповіддю клієнта й посвятою психолога в інтимні подробиці життя.

“Я лише намагаюся допомогти вам!” Психолог намагається надавати допомогу клієнтові, уникаючи при цьому зацікавленості, особистої участі. Життєва позиція такого психолога полягає у тому, що клієнти невдячні й спілкування з ними стомлює, не приносить нічого, крім розчарування. Перспектива успіху тривожить його й спонукає до саботажу в структуруванні стосунків, що допомагають, позаяк успіх загрожує його життєвій позиції. Він нав’язує почуття провини клієнтові за те, що він “нічого не хоче робити”, знімаючи із себе відповідальність.

“Який я гарний психолог!”. Консультація підозріло вписується в усі канони: стосунки між психологом і клієнтом відполіровані до блиску, між ними не виникає ніяких конфліктів та непорозумінь. Спочатку клієнт розповідає про свою проблему, й психолог успішно її розв’язує, пояснюючи помилки й пропонуючи інші варіанти розв’язання проблеми. Після цього впливають слова подяки з боку клієнта на адресу свого психолога-наставника:

варіант 1. Психолог орієнтований тут не стільки на розв’язання проблем клієнта, скільки на підтримку гарних стосунків із ним. Як тільки в голосі клієнта з’являється роздратування, психолог поспішає вмилювати його. Адже його завдання – заспокоювати, підбадьорювати, “іти за клієнтом і підтримувати його”. Інакше клієнт може піти від психолога;

варіант 2. Психолог набуває розумного вигляду і дає “наукові” поради, підносячи їх як батьківські одкровення й насолоджуючись своїм “професіоналізмом і знанням”. Клієнт важко розуміє, що йому радить психолог, але не хоче, щоб це було виявлено: “Спасибі! Я все зрозумів”, – поспішає він сказати вголос, маючи на увазі про себе: “Тільки б він не помітив, який я тупий”.

Першою умовою оптимального професійного становлення психолога є запобігання стандартизованню способів спілкування психолога. Це виникає при зниженні рівня рефлексії, появі ригідності мислення як явища його “професійної деформації” [11, 39].

У результаті прийняття інструкції за абсолютну істину психолог переходить на функціональний підхід до людини, тобто він не сприймає клієнта як “живу” і цілісну людину, а бачить перед собою сукупність окремих симптомів, або об’єкт маніпуляцій. Зіштовхуючись із двома реальностями: інструкціями (мертвий матеріал) і життям інших людей (жива реальність), психолог постає перед спокусою їхнього отождіння. Отождінюючи живе з неживим, він створює фантоми професійної діяльності (безособові форми готового знання). У цьому випадку можна припустити появу в психолога так званого синдрому хронічної втоми як результату ставлення до людини як до об’єкта (знецінювання почуттів, сприйняття іншого через призму інструкцій і методик, насичення професійної діяльності фантомами). Таким чином, професійна деформація ґрунтується на функціональному ставленні до себе й проявляється в такому ж ставленні до іншої людини [11, 42].

На думку А. Лідерса, провідною діяльністю практичного психолога стосовно клієнта є їхній со-

розвиток, со-особистісне зростання. Розв'язання проблеми клієнта є не тільки його – клієнта – крок в особистісному зростанні, це крок в особистісному зростанні психолога, саме це обумовлює його успішне професійне становлення [7, 112].

Другою умовою оптимального професійного становлення є компетентність у спілкуванні, що прямо залежить від особистісних особливостей. Аналіз літератури з проблеми свідчить, що цей показник у психологів тривожно низький (середнє значення 4,1 з десятибальної шкали) з вибірки 127 психологів [4].

Е. Доценко, аналізуючи професійне спілкування психолога, виділяє кілька позицій взаємодії компетентності у спілкуванні та його професіоналізму.

З позиції зовнішнього спостерігача компетентність у спілкуванні багато в чому розглядається як еквівалент професіоналізму психолога. Якщо психолог з погляду спостерігача-непсихолога спілкується невміло, у людей виникає сумнів у його кваліфікації. Основні вимоги непсихолога до компетентності психолога у спілкуванні зводяться як мінімум до двох: повинен “бачити людей наскрізь” і вміння домагатися своїх цілей. Звідси виникає проблема – необхідність піклуватися про враження, що доходить іноді до прагнення увесь час гарно виглядати як професіонал. Обговорювана проблема – це професійний варіант загальної дилеми “бути або здаватися”. За гарне враження (виглядати професійно) доведеться платити зниженням професіоналізму [6, 68].

З позиції партнера зі спілкування компетентність психолога у спілкуванні нерідко виявляється досить небезпечною зброєю. Не існує ніякого покарання за те, що психолог застосує якийсь прийом або маніпулятивний засіб. У результаті у клієнта виникають підозри, обвинувачення, прямі випадки – застосовується широкий арсенал засобів психологічного захисту. Така ситуація становить проблему тоді, коли психолог зустрічається з опором клієнта, що заважає роботі. Завдання психолога полягає у тому, щоб зняти побоювання, що виникли в партнера зі спілкування. Це можна зробити двома шляхами: або бути професіоналом, або переконати іншого у своєму професіоналізмі.

Щоб бути професіоналом, необхідно досить глибоко проробити свій внутрішній зміст, щоб вибудувати внутрішній образ себе (“Я-концепцію”) – як людини і як професіонала – у конструктивному й гуманістичному ключі. Інакше кажучи, пройти шлях від психотерапії до духовного зростання. Навпаки, якщо прагнення

переконати іншого у власному професіоналізмі накладається на неусвідомлені внутрішні тенденції до агресії або маніпулювання, психолог стає небезпечним подвійно [6, 69].

З позиції самого психолога його спілкування, може розглядатися із двох точок зору. Як спілкування як інструмент, яким він працює. Як людина він сприймає спілкування як умову власного життя – індивідуального не в меншому ступені, ніж соціального. У цьому сенсі спілкування для психолога – цінність, а не засіб. Проблема становить суперечність між інструментальною та ціннісною функціями спілкування. З одного боку, доводиться шукати відповідь на питання: де і як я можу використати те, що є моїм робочим інструментом? А з іншого боку – чи можу я використати специфічно професійні комунікативні техніки, – іноді досить маніпулятивні за своїми можливостями, – у повсякденних ситуаціях? Завдання, імовірно, полягає в тому, щоб навчитися точної зміни професійної повсякденної позиції, що є справою досить непростю. З одного боку, від психолога потрібне вміння входити в робочий стан і виходити з нього, що висуває вимоги до його особистих ресурсів. З іншого боку, існує особливий клас ситуацій, у яких вибір між професійною і повсякденною позиціями досить проблематичний [6, 69].

З позиції колеги-психолога спілкування розглядається як предмет професійної оцінки. Характеристики професійного спілкування психолога відповідають основним ознакам ефективного комунікатора:

сензитивність – здатність або вміння в тих самих подіях розрізнати більше деталей, ніж це може зробити непрофесіонал;

гнучкість у засобах – здатність або вміння підбирати такі засоби досягнення цілей, які точно відповідають особливостям ситуації спілкування, що є при цьому економічними;

цілеспрямованість – уміння пам'ятати мету та співвідносити з нею свої дії, зокрема втримувати тему бесіди в руслі просування до наміченої мети;

проникливість – здатність бачити мотиви вчинків, розпізнавати наміри, виявляти індивідуальні особливості партнера зі спілкування й ін. Тобто володіти психодіагностикою без використання специфічних професійних інструментів;

рефлексивна позиція – уміння бути не тільки учасником взаємодії, а й спостерігачем за процесом і змістом. Саме вміння це робити, коли виникає така необхідність, що зовсім не означає перебувати в рефлексивній позиції постійно.

Крім характеристик спілкування, що забезпечують успішне професійне становлення, існують ще й вимоги до стилю спілкування психолога [6, 71].

Перший момент – розміння твердження “Ти, не повинен”, “Я нікому нічого не винен”. Це настільки часто звучить у професійному середовищі психологів, що часом створюється враження, начебто психолог є зовсім безвідповідальним: раз не повинен, отже, ні перед ким не відповідаю... Але повинність – неминучий наслідок волі... Проповідуючи “Ти не повинен”, ми закріплюємо це в крайність безвідповідальності.

Другий момент – безоцінність. Адаже не оцінювати – часто не мати позиції. Оцінка – це необхідний результат зайнятої позиції. Іноді безоцінність межує із байдужістю й неупередженістю. Наприклад, якщо я груповий психотерапевт, то моя безоцінність лише технологічна деталь, що дозволяє створити й підтримувати внутрішню групову реальність. Але якщо я по-людськи порадио за когось і вирветься спонтанне “Молодець”, то, насправді, моєму клієнтові від цього буде краще. Якщо ж клієнт розраховує моїми руками вплинути вигідним для себе способом на когось, переклавши на мене відповідальність за вчинене, то все-таки коректніше буде оцінити його наміри й знайти адекватну форму повідомити що це. Таким чином, проблема не в тім, оцінювати або не оцінювати, а в тім, що психолог береться оцінювати й з якої позиції він має намір це робити.

Третій момент – безконфліктність. Не можна бути безконфліктним, інакше не загостриш проблему, інакше не поставиш її з необхідною силою, не створиш необхідну напругу для розв’язання. Завдання полягає не в тім, щоб бути безконфліктним і не в тім, щоб конфлікти роздмухувати – це крайності [6, 71].

Професійне становлення психолога починається з моменту рефлексії особливостей власного психічного простору, вироблення ставлення до власного “Я”, формування позитивної “Я-концепції”. Тому питання початку рефлексії власного професійного шляху є питанням навчання майбутніх психологів у ВНЗ.

Результати нашого дослідження свідчать, що становлення професійної рефлексії студентів має нерівномірний і суперечливий характер. Різномірність і частотність якостей нерівномірно збільшується з першого до п’ятого курсу. Зміни у фіксуванні окремих якостей і сторін особистості носять гетерохронний (нерівномірний) характер. “Піки” різномірності і частотності припадають на третій і п’ятий курси навчання.

При збільшенні різномірності і частотності фіксованих якостей у третьокурсників суттєво звужується різномірність з блоку “характеристика особистості в цілому”, допускаються недиференційовані характеристики окремих якостей. Цей факт ми пов’язуємо з тим, що студенти, прослухавши психологію на першому і другому курсах, ознайомились з новими науково-психологічними поняттями. Сучасна психологія, зосереджена на вивченні – всупереч проголошеному вітчизняними психологами особистісному принципу – окремих психічних процесів, в той же час не досліджує зміст і структуру окремих психічних властивостей особистості. Студенти вивчають деякі психічні функції. Особистісний підхід у викладанні реалізується слабо. Тому у студентів, після прослуховування курсу психології, відбувається “роз’єднання” сприйняття цілісної особистості, в тому числі і власної, на окремі елементи, що призводить до звуження блоку “характеристика особистості в цілому”.

Студенти, ознайомившись з науково-психологічними поняттями, які характеризують особистість в цілому (“цілісна натура”, “гармонійна особистість”, “нестандартна особистість”), ще глибоко не засвоїли їх зміст і з недостатньою точністю “приписували” собі ту чи іншу якість. Останнє пояснюється невмінням застосовувати психологію як у практиці пізнання інших людей, так і при самопізнанні.

Аналіз професійної рефлексії (“Я”-Я) дав можливість виділити 17 блоків якостей на третьому курсі, на першому – другому курсах – тільки 10. У студентів першого – другого курсів відсутні рефлексивні якості власної особистості, ставлення до них інших людей, здатність до рефлексування (роздумування) про свою діяльність, поведінку, особистість.

“Пік” становлення професійної рефлексії припадає на третій курс. Найбільша різномірність на перших – третіх курсах виявлена в самохарактеристиках інтелектуальних якостей, при цьому різномірність на третьому курсі зростає у 5 разів ($P < 0,001$). Це пояснюється тим, що у студентів третього курсу розвиваються навчальні інтереси, інтелектуальні почуття та інші мотиви навчальної діяльності, засвоюються способи навчання, позаяк вони з головою “занурюються” у навчання, цінність його зростає.

Високою різномірністю характеризуються емоційно-динамічні, комунікативні якості, характеристики своєї особистості в цілому (“нестандартна”, “горда”, “незалежна”, “важка людина” та ін.). Причому різномірність блоків

емоційно-динамічних, комунікативних якостей і характеристик особистості в цілому з першого до третього курсу зростає в 1,5 раза ($P < 0,001$). Частотність на третьому курсі досягає 110 фіксувань, тобто кожен з досліджуваних в середньому називає не менше двох комунікативних якостей.

На третьому курсі студенти вперше називають свої рефлексивні якості (“високо мірність”, “скромність”, “марнославство”, “самокритичність” та ін.). На третьому курсі студенти серйозно задумуються про професійно-особистісне самовдосконалення. Найчастіше наміри і бажання самовдосконалення носять абстрактний характер (“хочеться досягти більшого”, “прагну самовдосконалюватися”), однак деякі студенти ставлять перед собою конкретні цілі: “прагну розвивати свої здібності”, “позбудуся зла в словах і вчинках”, “мета – стати високоосвіченою людиною”.

У студентів четвертих – п’ятих курсів найвище місце за різномірністю і частотністю займають у професійній рефлексії комунікативні, потім йдуть вольові, емоційно-динамічні, рефлексивні якості і установки на самовдосконалення. Значно рідше (останнє місце в ранжированому ряду) відзначаються інтелектуальні якості. У студентів четвертих – п’ятих курсів проходить перебудова професійно-особистісної сфери, тому вони орієнтуються не стільки на інтелект, скільки на ті свої якості, які належать до цієї сфери: соціальну перцепцію, емоційність (емпатію), комунікативність, особистісне самовдосконалення. На четвертому курсі всі показники професійної рефлексії дещо знижуються, на п’ятому курсі – знову досягають піку.

Дані обстеження майбутніх психологів за тестом Кеттелла (16PF) виявили непропрацьованість більшістю студентів проблеми “Я-концепції”, серцевиною якою є самооцінка особистості: середнє значення за фактором “ПРО” (упевненість у собі – тривожність) склало 6,32 по вибірці 123 осіб, що свідчить про домінування у майбутніх психологів низької самооцінки, що перешкоджає їх успішному професійному становленню.

Висновки. Отже, сам суб’єкт діяльності у своєму професійному становленні починає із розвитку стосунків із самим собою, він є для себе первинним інструментом роботи.

Визначення оптимальних умов розвитку професійно значущих особистісних властивостей майбутнього фахівця, його професійної ментальності – мета нашого подальшого дослідження.

1. Балашов М.М., Лук’янова М. И. Специфіка підготовки психологів до професійної діяльності в різних соціально-виробничих середовищах // *Психологічна наука і освіта*. – 1998. – № 2. – С. 64 – 67.

2. Берн Э. *Ігри, у які грають люди. Психологія людських взаємин; Люди, які грають в ігри. Психологія людської долі: Пер. з англ. / Заг. ред. М.С.Мацковського; Післямова Л.Г.Іоніна й М.С.Мацковського*. – Спб.: Спеціальна Література, 1995. – 400 с.

3. Братченко С.Л. *Діагностика індивідуально-розвиваючого потенціалу: Методичний посібник для шкільних психологів*. – Псков, 1997. – 68 с.

4. Гатальская Г.В., Криленко А.В. *У школу – з радістю. Практична психологія для вчителя*. – Мінськ: Амалфея, 1998. – 240 с.

5. Дерманова И.Б., Коростылева Л.А. *Деякі аспекти феномена самореалізації // Психологічні проблеми самореалізації особистості: Сб. ст. / Під. ред. А.А.Крилова, Л.А.Коростылевой*. – Спб.: Из С. – Петербурзького ун-та, 1997. – С. 20 – 37.

6. Доценко Е.Л. *Характеристики професійного спілкування психолога // Журнал практичного психолога*. – 1998; – № 7. – С. 67 – 74.

7. Лидерс А.Г. *Особливості позиції практичного психолога стосовно клієнта // Журнал практичного психолога*. – 1998. – № 9. – С. 96 – 112.

8. Роджерс К. *Погляд на психотерапію. Становлення людини*. – М., 1994.

9. Сапогова Е.Е. *Професійна психологічна свідомість: рефлексія вголос // Журнал практичного психолога*. – 1997. – № 6. – С. 3 – 12.

10. Сапогова Е.Е. *Дао психолога: феномени психологічного буття // Журнал практичного психолога*. – 1998. – № 7. – С. 75 – 86.

11. Юдчиц Ю.А. *До проблеми професійної деформації // Журнал практичного психолога*. – 1998. – № 7. – С. 35 – 42.